

Милан Антић

Изводи из бележака

Приликом велике ревије немачких оружаних снага, коју је Хитлер приредио у част Кнеза Намесника Павла за време његове државне посете Немачкој у мају 1939. године, мене је пратио генерал *Bodensac*, Герингов ратни друг и пријатељ из Првог светског рата и један од асова немачке авијације. Био је на служби код Геринга као официр за везу са Хитлером. Насмејан, симпатичан, отворен, приступачан и непосредан, био је тип оних немачких официра који нису имали ништа заједничко за познатом јункерском традицијом.

Пред Хитлером и Кнезом продефиловала је војска, која је представљала импозантну снагу по броју, држању и наоружању. Није било лица које та слика није или одушевила или забринула. Само је британски амбасадор, Невил Хендерсон, пријатељ Кнеза и наше земље, био насмејан, са црвеним каранфилом у рупици жакета, иако је патио од неизлечиве болести рака и представљао земљу која је у то време водила прву реч у европској дипломатији, а била најслабије наоружана међу великим силама.

Кад је смотра завршена, кад је двочасовна парада јединица за јединицом, рода оружја за родом оружја, ескадриле за ескадрилом, прошла и у парадном маршу утонула у војничке касарне и авионске хангаре, *Bodensac* ми је при повратку дочарао ту упечатљиву слику својим држањем и својим речима, што ме је изненадило и у бригу бацило. Понесен и одушевљен манифестацијом нове немачке силе, која је само једним делом предочена свету, причао ми је да су до сад формирали и наоружали толико и толико оклопних и моторизованих дивизија, да ће у том и том року бити организовано још толико и толико и да ће тада њихов програм наоружања бити готов. Причао ми је да њихова нова војска са новим наоружањем врши обуку и маневре дуж француске границе на местима и у областима где противна страна не очекује војне операције. Говорио ми је да ће са 800 авиона пронаћи енглеску флоту ма где се она крила и да ће је уништити из ваздуха. Иако је *Bodensac* официр, а не политичар, чудило сам се да тако отворено износи оно што обично представља државну тајну и да не

говори само о наоружању, него и о предстојећем рату. Помишљао сам да жели још више да ме импресионира после завршене параде.

Сматрајући, с једне стране, да ми говори официр, а не политичар; да ми говори у одушевљењу о успелој манифестацији снаге којој и он припада; да као домаћин жели да покаже и укаже поверење и предусретљивост према свом госту; да на част и лојалност једног официра не треба одговарати нечашћу и нелојалношћу једног политичара, а да, с друге стране, енглеска и француска држава пажљиво прате све радње немачког партнера – нисам чинио употребу од тог излива поверења једног, у основи, простосрдачног генерала, као што су чинили *Hall* и *Churchill* саопштавајући Совјетском Савезу све што би сазнали о немачким припремама према њему.

Доцније се нешто обистинило из приче *Bodensaca*. Рат је у септембру те исте године почео. Немци су у Арденима изненадили Французе, који се нису надали да ту могу бити нападнути. Реванширали су се за Тиренову победу 1674. године код *Turkheim-a*. Енглеска флота није уништена са 800 немачких авиона.

Међутим, кад је наша савезница Француска била у агонији, саоштио сам француском посланику, као слабу утеху, безначајну репортажу једног нашег новинара о приликама у Немачкој. А кад су Немци запленили архиву француског генералштаба и у њој нашли извештај француског посланика о тој репортажи, Рибентроп је извео закључак да сам био изразити представник антигерманске политике на југословенском двору! Шта би тек онда рекао да су запленили извештај о мом разговору са *Bodensacom*. За прво је хтео да ме интернира, а за друго би тражио моју главу.

Никад политичар не може бити сигуран у оно што се може десити. Зато је једини лек крајња опрезност, а ту врлину је до максимума имао Никола Пашић.

Тек кад је Грубер, немачки аташе за штампу, прочитао моју изјаву у Комесаријату за унутрашње послове у мају 1941. године о реалној слици наше политике и улоге људи, колико се могло и требало да каже под условима окупације, рекао је да до тог момента нису знали ко је Антић, а Хитлер је после тога ослободио српски народ плаћања контрибуције и за ону немачку војску на оној територији бивше Југославије, која је била ван граница признате Србије.

Шта су Мађари радили?! Хорти није био пријатељ Немаца, нити они његови. Госпођа Хорти је неопрезно одавала своје нерасположење. Телеки је питао Ћана да ли игра бриц, да би се нечим занимали кад буду у немачком затвору. Неопрезан Телеки говори индискретном

Ђану. Извршио је самоубиство кад су Немци почели да улазе у Мађарску, јер споразум о заједничком нападу на Југославију није могао да прави, јер је с њом пре кратког времена потписао пријатељски уговор. Знао је да ће под Немцима кад-тад изгубити главу, па је сам себи прекинуо живот.

И Ђано је, индискретан и дволичан, не само према Немцима, него и према Мусолинију, изгубио трагично и неславно главу. Мусолини, таст, који је све за њега учинио, а Ђано му добротворства вратио издајом, желео је да га спасе, али је морао извршити наредбу Немаца и да свог зета стреља.

У вези књиге *Hoptnera* о Југославији у кризи: треба похвалити труд који је уложио вршећи широку анкету и скупљајући до сад непубликован материјал. Али такву књигу треба писати са становишта наших интереса а не међународног гледишта.

У књизи нема историјско-политичке поенте. Неуспех пуча Симовића, то је у условима југословенског положаја успех намесничке политике, што није довољно истакнуто. Неуспех пуча се не може приписати летимичним разлозима, већ отпором народа и нереалношћу пучистичких, односно енглеско-америчких схватања.

Не види се да ли је пуч био неминован. Да је било Стојадиновића место Цветковића, до пуча не би дошло. Да је Цинцар-Марковић био председник, био би уклоњен општом струјом незадовољства. Али да је дошао у комбинацији са Миланом Недићем, до пуча не би дошло. Комбинација са мном била је нереална, била је дворска, уска, изложена и завршила се неуспехом. Пешић је усвојио гледиште Недића на војну ситуацију, али није бранио ту политику као што би радио Недић. Недић не би вратио Симовића, као што га је вратио Пешић. Пешић је био против Симовићевих погледа на ситуацију, а остављао га је на положају команданта авијације.

Није у довољној мери жигосао разорни рад и грубо мешање, па и нихилистичке англо-америчке погледе у нашем случају. Рузвелт нама саветује да се жртвујемо, а Черчила доцније напада што узнемирује и гњави турске државнике, центлмене који знају шта раде и знају да бране своје интересе. Да ли је Турској штогод било што до краја рата није стала на страну Енглеза и Американаца? Ништа! Није изнео на телефону ухваћен разговор *Lane*-а са *Samner Wellsom*.

Не сећам се и не верујем да сам присуствовао и записник водио са неке седнице кад је дискутовано итање нашег држања после талијанског напада на Грчку. Откуд њему таквог записника? Потпуно нетачна верзија о Солуну и раду мом, Милана Недића и *Vouhnik*! Откуд њему такав податак? Али то није важно!

Главно је да је пуч био наша унутрашња ствар, да је пуч могао бити спречен, да је пропаст Југославије последица пуча, а не неспреме наше војске или српско-хрватског раздора. Да није било пуча, не би дошло ни до Павелића и његове НДХ.

Енергија, одлучност, принципијелност, мудрост и напасве ослањање на сопствене унутрашње снаге и свој народ, то је највећа сила. Јача од сваке материјалне силе!

Случај Рема, Долфуса, Шушнига, Минхена, Хахе, јавних говора Хитлера против Бенеша били су довољни докази о личности, физиономији и политичком карактеру Хитлера, па да се не уљуљкујемо у мисли да ће он прећи преко пуча, који је нанео директну увреду његовом престижу и угледу немачког народа и војске. Уосталом, ми смо имали личне импресије у личном контакту с њим!

Писац је много места посветио Суботићу, не схвативши тачно побуде и мотиве Ћанове политике 1937, Шуменковићу који је као увек био недовољно одређен и позитиван на свом последњем положају. Вероватно да му је одао податке о мом учешћу у рушењу солунског питања за време Пангалоса; Гавриловићу који му је мелодрамски описао закључење уговора са Москвом, али оставио потпуно неразјашњену његову политику у земљи и у Москви.

Дела једног јавног радника треба одвојити од ситница које неминовно прате његов усамљен или породични живот. Треба ценити оно што је ретко, а не оно што је обично. Прво припада историји, а друго роману.

Можда су Хитлер и Рибентроп почели затезати у преговорима са нама кад су запленили и проучили тајну архиву француског генералштаба и открили документа која нас компромитују у њиховим очима. Грегорић ми је рекао после другог његовог пута у Берлин и састанка са Шмитом, а овог пута и са Рибентропом, да су Немци љути на мене, али ми није казао зашто. Због француске архиве! Значи да је та архива била проучена пре него што смо почели званичне преговоре.

У политици преговарања, као и у иследном поступку, показује се свака љубазност, употребљавају се најлепши манири, указује се свака пажња док се не постигне циљ. А после се тек испољи права грубост.

Чудо је да су Немци, Шмит, открили карте пре времена према мени и противу мене. Били су готови да ме анатемишу! А доцније, после капитулације, кад је прочитао моју изјаву о пучу и политици Кнеза и Владе до пуча, дату пред Иследном Комисијом Комесаријата Милана Аћимовића, Хитлер је ослободио српски народ од плаћања контрибуције за издржавање немачке војске на целој територији бивше Југославије, иако је Југославија била распарчана између више власти. Ето шта је политика! Данас вешала, сутра признање! И у политици, као на суду, постоји политички, односно правни или судски злочин, као и рехабилитација у једном и другом случају.

У званичним објашњењима владине декларације о објави рата Југославији, ти документи играју главну улогу као доказ југословенске дволичности, нелојалности и несигурности!

Србину није у крви да себе другом намеће. Вековни роб туђину не жели да њему други робује. Њему није потребно да друге силом мења. Довољно је да шира заједница чува заједничке интересе, а све остало долази само по себи као резултат историјског процеса.

Душаново Скопље, Лазарово Косово Поље, Вардарска Долина, историјска поља славне и трагичне прошлости српске, за чију је судбину српски народ од 1912. до 1918. ставио на коцку своју слободу, самосталност и независност, јер би се лако у случају неуспеха на бојном пољу могао улићи у море народности швапско-туранске државе, све те повраћене реликвије после петовековног ропства потоцима крви нашег народа, један нов човек непознатог имена и порекла, једним потезом пера, предао је такође човеку непознатог имена у име

народности која не постоји, у име језика који не постоји, у име историје која не постоји.

Официри злоупотребом заклетве, војника и оружја, преко ноћи могу изазвати преврат, а политички људи не! Западне државе одавно контролишу парламентарно војску. Министри војни се бирају у Парламенту и одговарају Парламенту. Није војска бранила Круну у Србији. Погрешна је идеја била ослањати се на једну или на другу групу или образовати групе да једна другу слабе или сузбијају. То је војску само разбијало. Круну је бранила Радикална странка, или боље рећи Радикални народ. То је требало јачати, а не разбијати. На крају свог живота у фази рушења Радикалног шефа, он је позвао Љубу Живковића поново у политички живот да са скупштинске трибине евоцира прошлост те странке, која је бранила и консолидовала краљевску власт.

Преко Јосипа Костића дошла је сугестија и пала крупна реч. Можда је у души Кнеза или Кнегиње као муња једног момента блеснула таква мисао, таква идеја, али је интегритет Кнежеве међународне личности био јачи од пролазне жеље. Никад се Кнез да то постигне не би у спољњем свету ослонио на Хитлера. Увек би био на страни енглеског двора. А тај Двор је узор и чувар легалитета. За мене је та ствар била јасна и прелазео сам преко свих интрига. У његовој срци због учесталих интрига једног дана ми је рекао: „Да сам ја то желео, ко би ме спречио“. Или још боље: „Лако бих могао органиовати смену на Престолу само кад бих пристао на поделу власти“. Петар Живковић и његова група целог живота су играли на дворској карти. И сад је из те групе пала сугестија Кнезу да дође на Престо.

Међутим, Кнез је прво рехабилитовао, а чим је овај показао амбиције, он га је потпуно одстранио од власти.

Краљу Александру је Живковић стицајем прилика био наметнут у борби против завереника, а Кнез га је одстранио са власти оног момента кад је овај показао диктаторске амбиције. То је пример који му је Краљ оставио. И Краљ је Живковића уклонио са положаја председника владе, кад је сматрао да у интересу политичког развијања ситуације, уклони војника и да доведе политичке људе. Стога ни Краљ ни Кнез нису били у крајњој линији за преторијанску власт.

Интересантно је забележити судбину два најистакнутија официра у групи осталих који су извели мартовски пуч. Генерал Бора Мирковић

преведен је у енглеску војску и пензионисан као енглески генерал, а мајор Живан Кнежевић је постао амерички официр са залеђем у Пентагону.

Кумануди ми је једног дана рекао да је Кнез анационалан и да није разумевао унутрашњу политику. Да ли је Кумануди националан? Да ли је Милан Грол националан? Кнез Павле је до 1903. живео поред Кнеза Петра Карађорђевића у Женеви и тамо је почео школу. Краљ Петар га је 1903. довео у Београд где је свршио целу осморазредну гимназију са пуним ђачким програмом, похађајући Другу београдску гимназију и учећи заједно с осталом децом у разреду. Био је одличан и примеран ђак у сваком погледу. Универзитет је свршио у Оксфорду, а 1937. промовисан је у почасног доктора филозофије. Био је даровит полиглот – зналац страних језика. Међутим, Краљевићи Ђорђе и Александар били су ђаци у Русији. За време ратова није био у земљи и у војсци, не зато што није хтео, већ из других разлога. У Балканском рату Кнез Арсен је био у војсци на челу коњице. Краљевићи Ђорђе и Александар учествовали су и у Балканском и у Првом светском рату.

Једног дана се Кнежевић Никола, други син Кнеза Павла, који је трагично погинуо у аутомобилској несрећи, извезао са својом енглеском учитељицом на Баново брдо. Имао је 7 година. Застао је на једном месту одакле је величанствен поглед на Београд, Саву, Дунав и Панонију. На изненађење учитељице поставио јој је питање: „Шта мислите, који је град већи: Лондон или Београд? Наравно, за њега је Београд био већи.

После ручка је морао да се одмара у постељи од преподневног замора и несташлука. Никад није спавао. Кадгод сам га видео, увек је имао у рукама Вукове Српске Народне Песме. Одушевљавао се песмама о Краљевићу Марку. Да ли је такво дете могло бити син ненародних родитеља? Брзи суд је често погрешан суд!

Најгрубљи напад на Кнеза, који је многе људе довео у сумњу, била је интрига да жели отети Престо малолетном Краљу. Порекло њено је у мржњи и пакости Намесника Станковића, који је лајт-мотив своје акције открио у затвору прво мени, а после на главном претресу и суду 1948. у Београду. Мени је рекао да никад неће заборавити понижење које му је Кнез нанео; да га је Краљ поставио за Намесника да брани круну његовом сину, а на суду је изјавио да оставку на намеснички

положај, иако је био незадовољан Кнежевом узурпацијом намесничке власти, само зато није давао што је бранио Престо малолетног Краља од Кнежевих намера да га детронира.

Кад је Кнезу та пропаганда досадила, рекао је Станковићу да ће јавно демантовати све те гласове, а Станковић га је од тога одвратио. То ми је исто тако Станковић поверио. Мени је Кнез рекао да га је Јосип Костић једном приликом наговарао на то. Додао ми је био да не види ко би га од тог одвратио и у томе спречио, кад би заиста на то помишљао. Као што су Црнорукци сматрали да је Круна у њиховим рукама и да је могу скидати и стављати на разне главе, и Белорукци нису били далеко од тога и такве помисли. Јосип Костић је то отворено испољио. Петар Живковић, такође, не би био далеко од тога само да му је стављен у изглед повлашћен положај и утицајна каријера. И опет би Краљева Гарда играла главну улогу.

Кнез је Костића чуо на једно ухо, а пустио предлог на друго. А Живковића је енергично удаљио с власти, чим је прешао границу додељене ограничене дужности. Да је мислио на Круну, сигурно се с њим не би ни свађао, ни растајао.

Хитлер је у својим говорима грмео против Черчила називајући га свакојаким погрдним именима, али то је његова ствар. Али код нас, подјармљених и потчињених, чија се рехабилитација налазила у пуној неизвесности, такмичење између Драже и Милана Недића у погрдама против Черчила, Енглеца и Енглеске, могло је имати само неповољне последице за нашу најближу националну будућност. И у томе има градације. Недић је својим хулиганским речником надмашио сваког и превазишао сваку меру. Ја његов крај дубоко жалим, али је такво његово иступање један од узрока његове трагике. Политику не треба свести на ниво уличне борбе! Трагичан крај браће Недића је класичан у свој својој наивности!

Цинцар-Марковић је жртва Трипартитног пакта. Или је у затвору извршио самоубиство, или је остављен да умре. Иако је био дијабетичар и маника, што је било познато властима, није био у болници за све време иследног затвора. Умро је у својој ћелији или соби где је био затворен. Иако је његов лични лекар, др Коста Тодоровић, чим је затворен тражио због болести да буде у болници, од септембра 1945. до маја 1948. био је потпуно сам у једној затворској соби са даноноћном електричном светлошћу и сталном стражом.

Помоћник јавног тужиоца ми је још у почетку октобра 1945. рекао да је Цинцар-Марковић нервозан, да тешко подноси затвор и да је уобразио да га трују.

Кад је Папагос, иако су енглеске трупе биле на фронту у Грчкој, говорио да је узалудно изложити Грчку рушењу а народ уништењу, и молио за сагласност да понуди прекид ватре и капитулацију, Енглези су то одмах прихватили, под условом да грчка војска заштити повлачење енглеског експедиционог корпуса.

Зашто су нас Енглези гурали у рат кад је и наш случај био безизлазан? Кад никакво питање са Немцима нисмо имали које би ратом требало решавати? Рачунали су да наша војска истера Италијане из Албаније и да се удружи са Грчком. Али бисмо за то морали напустити северни део земље. Италијани би на северу ушли Савском долином. Немци би, ради спаса Италије, употребили већу војску. Резултат би био исти. Наш отпор на Балкану био би сломљен. Енглези су само зато послали војску у Грчку да би нас увукли у рат. То је био заједнички рачун енглеско-грчки. Чим се то изјаловило, Папагос је одмах предложио капитулацију и Енглези су пристаили на ту капитулацију!

Стојадиновић је умро у Буенос Аиресу у 73. години живота 24. октобра 1961. године. Већег циника у политици, после Черчила, нисам видео. Шта га је водило у политичком животу? Да ли љубав према народу, да ли љубав према држави? Ни једно, ни друго, него властољубље ради користољубља. У томе је био немилосрдан и безобзиран.

Кнезу нико није прилазио отворено, искрено, лојално, широко и несебично у дискусији и третирању унутрашњих и спољних питања. Сваки је или тражио власт, или чувао власт и томе подређивао виши интерес.

Мислим да је интересантно забележити да никад ништа нисам Кнезу говорио против Стојадиновића. Стојадиновић је био његов избор и његов кандидат. Рапортирао бих сува факта до којих би моја канцеларија дошла без неког злонамерног коментарисања. Кнез је сам имао да заузима став према томе. Чак сам у критичном моменту борбе са Православном црквом, саветовао Кнезу да не попусти захтеву цркве

и не смењује Стојадиновића да не би његовим падом под притиском, опао ауторитет државе. Међутим, Стојадиновић је у мени, при крају своје владе, гледао конкурента који жели његово место, па је тако далеко ишао да ми је слао свог најближег и најинтимнијег пријатеља, министра Добривоја Стошовића, да ме директно пита да ли моја амбиција иде дотле и да ли угрожава положај Председника владе.

Кнез је сам све видео, све осетио и у њему самом је сазрела мисао да режим Стојадиновића треба сменити.

Фотић, ја, Цинцар-Марковић, Пурић – сва четворица чиновници! Фотић као политичар брзоплето бујан, идејно превртљив, несигуран, неодређен, аполитички националан. Као што је некад у Паризу као студент странац, учествовао у уличним демонстрацијама против француских влада, тако је разбарушено водио политику у Вашингтону. Он полуотворено учествује у завери Симовића с једне стране, и у завери *Donovana* и *Welles*-а с друге стране против своје земље, легалне власти коју он представља у САД, која га је акредитовала као свог представника у САД. То се јасно види из његове књиге, где непрестано говори да су његови лични утисци, да су подаци које има из земље неповољни за Кнеза, владу и њихову политику.

Пурић је, прелазећи преко енглеског вета, нудио Молотову пакт који је Молотов одбио.

Какав је био Пашић за време комитске акције на Југу? Конзул Михаило Ристић у Скопљу тражи инструкције из Београда у погледу одмазде за убијеног српског проту у Куманову. Ристић каже да наша организација предлаже слично убиство у Куманову. Пашић, кога Ристић назива „матори“, одговара: „стр.пов.бр. ... У вези вашег телеграма, мој одговор гласи: проту за проту“ – Пашић.

Милан Гавриловић. Отац Урош Гавриловић у Зајечару, пореклом из Баната. У Зајечару је био бранилац масе Никодија Антића, мог оца. Брат му Ива, артиљеријски потпуковник, завршио је живот самоубиством. Милан у Зајечарској гимназији био је одличан ђак. Пришао је Демократској странци Љубе Давидовића. Као демократа био је у Министарству иностраних дела. После 1918. напушта Министарство и почиње политички живот. Напушта демократе и улази у Земљорадничку странку. Ту остаје и замењује Јована Јовановића

Пиждона после његове смрти. Као човек: непоуздан, плаховит, неискрен. Никад у Министарству приликом заједничке службе нисам дошао у сукоб са њим. Никад га лично нисам увредио. Кад је изашао из Министарства а ја остао, на улици једног јутра поред хотела Лондон смо се срели. Уместо поздрава он ми је опсовао матер у пролазу. Био сам згранут, али сам наставио пут. Много доцније сам га лепо примао као Министар Двора. У кући је владала непрекидна свађа. Такав је речник имао у борби са својом децом, да је кућа пре личила на циганску чергу него на дом једног високог дипломатског представника. Божин Симић, ранији политички пријатељ, био је згранут. Сматрао је за потребно да то и мени каже.

За све неуспехе италијанске војске у последњем рату, Мусолини је кривио Католичку цркву, која је формирала неотпоран абнегациони дух италијанског народа.

Косовски мит о небеском царству Цара Лазара такође је у духу учења Хришћанске цркве. Цар Лазар је погинуо, али је народ остао и запао у петвековно ропство. Руси су, такође, робовали три стотине година под Татарима. Енглези су изгубили битку код Хастингса и потпали под ропство Француза, које је, такође, дуго трајало. Французи су робовали дуго Енглезима. Ниједан тај народ није васпитавао генерације у култу пораза. Најближи нам је мит Јованке Орлеанке, али је постао у славу победе. Бачена парола 27. марта „боље гроб него роб“ резултат је искуства петвековног ропства. Али је народ сковао другу изреку: „робом икад, гробом никад“. Пао је у ропство, али је из ропства устао. Уосталом, ко нам је у том моменту претио да ће нас поробити? Закључен је међународни уговор о миру и неутралности са једном силом која је била у савезу са Совјетским Савезом и са којом је Совјетски Савез желео, по сваку цену, да избегне рат.

Међутим, наши комунисти говоре: „боље гроб него роб, боље рат него пакт“, а не знају какав је пакт потписан. Желе рат који Совјетски Савез хоће да избегне! Желе пакт са Совјетским Савезом. У сплету тих контрадикција била је клица расула, које се можда и желело. Желели су га они који само у мутној води лове рибу.

Срби су робовали Турцима. Руси Татарима. Енглези Французима, а Французи Енглезима. Како се та историјска појава објашњава. Друштво је живело у феудалној периоди. С једне стране поцепана властела, а с друге робови. Војска је била најамничка. Народ није постојао. Не осећа се расна заједница. Кад је власт под Краљевима централизована, а

властела сузбијена, осећање народности се почело развијати. Робовање из феудалног друштва се није могло одржати. Сваки који је после тога покушао да наметне своју власт другима или свима, претрпео је неуспех. Кад Наполеон није успео у 19. веку, чију су борбу песници славили, а међу њима и наш Милан Ракић, још мање би успео Хитлер у 20. веку. Да је успео према Русима, поцепао би Русију на више држава. Да је успео према Енглезима, одвојио би од Енглеске њене колоније.

У новијој историји важнији је моменат буђења једног народа него моменат његовог поробљавања. Ропство је прошлост, а слобода садашњост. Низак је ниво једног народа коме у јавном животу после вековне историје треба давати ђачке лекције!

Стојадиновић није био осетљив психолог. Он није ни видео, ни схватио, ни разумео суптилну иронију и скепсу Кнеза, менталну и духовну резерву Кнеза у контакту и сарадњи са људима. На око мала и безначајна његова опаска откривала је његово дубоко продирање у мисли и душу свог партнера, јер је његова култура била, неспорно, на много вишем ступњу од културе многих његових сарадника. Уз то је имао не поимање, него осећање и свог порекла, и положаја, и своје дужности. У таквој ситуацији, у интересу вишем, државном, не могу постојати трајне везе, јер се оне морају да раскину тамо где виши интерес захтева, не лични, него општи.

Није видео аномалију да ће уколико више стиче поверење Мусолинија и Хитлера, утолико више губити поверење Кнеза, под претпоставком, наравно, да Кнез није био стопроцентно на линији његове концепције спољне политике.

Можда Стојадиновић то чуло није имао, јер је био левичар, републиканац, антимонархиста или антидинастичар. Његова и унутрашња и спољна политика може се назвати узурпацијом власти из оних руку из којих је власт добио.

Руска царска дипломатија је полазила од верског становишта. Она је била бранилац православља. Желела је државу на Балкану која ће имати изразити православни карактер. Ако у њеним границама буду хрватски католици, православна црква ће бити државна, а католичка мањинска. Руси су полазили од искуства које су имали са католичким пољским народом. Кад је у Русији букнула револуција, Ватикан није био за образовање Југославије. И он је, са своје стране, мислио на

погодан моменат за католичку верску офанзиву у правцу источних земаља. То је др Михаило Гавриловић, тадашњи Краљ. посланик у Ватикану, објашњавао члановима Југословенског Одбора у Риму.

Српска влада је у Нишу прочитала у Скупштини 1915. свој национални програм и своје ратне циљеве. Она је изјавила да се бори за ослобођење и уједињење свих Хрвата, Срба и Словенаца.

На Крфу је Пашић на Конференцији изјавио, да се Србија бори за уједињење свих Срба. Ако, пак, неко то не жели, она ће га ослободити. Пашић је у тој форми уједињења у комбинацији с ослобођењем изразио своје русофилско гледиште на нову уједињену државу. За њега је главно уједињење свих Срба. Ако Хрвати, који живе измешани са Србима, не буду желели уједињење, они ће бити ослобођени и присаједињени новој држави. Ослобођење Срба комбиновано с анексијом Хрвата, а не самоопредељење и слободно изражена њихова воља.

Стојан Протић је изразио исто мишљење, само много уже. То је било у Нишу 1915. Он је за уједињење Срба: Босна и Херцеговина, Срем, део Славоније, Далмација до Неретве Хрватима. Дакле, о Србима на хрватској територији не говори.

Хитлер је био неприродно тих и миран, он који није ћутао ни дању, ни ноћу, који је увек живео у трансу. Нисам понео никакав утисак, што је најгоре!

Кнез је са њим говорио. „Руке су му меке“, каже, „као краци медузе. Осећате језу од њиховог додира. Лице жуто као воштане фигуре“.

И Хитлер је обожавао Ничеа и његовог надчовека!

Пале код Сарајева. 11. и 12. априла одржане седнице владе без председника Симовића у сали Општинског дома. 13. априла у Дому часних сестара одржана је седница, присутан и Симовић и бан Шубашић. Закључује се да 14. априла рано ујутро чланови владе отпутују са Пала за Никшић. Записник је водио Сава Косановић. Записници са све три седнице потпуно шутири. Слободан је причао др Михајлу Петровићу-Аласу, а он мени, о последњој седници, којој је присуствовао и Петар Живковић и на којој је решено питање капитулације.

Хјуберт Д.Харисон стално, на нашем језику на радију, позивао је наш народ да врши саботажу и да иде у шуму.

Спалајковић у свом говору на Београдском радију 6. априла 1943. каже о Слободану Јовановићу, кад је бежећи стигао у Сарајево, да је узвикнуо: „Ала лудо изгубисмо царство!“ (Ново Време, среда, 7. април 1943.).

Успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом извршено на дан 25. јуна 1940.

20. фебруара 1941. године енглески посланик Кембел је дао одговор енглеске владе на Кнежево питање: да ли се и у колико можемо ослонити на енглеску војну и материјалну помоћ у случају да Југославија буде нападнута. Енглеска влада је одговорила да је њена политика увек била, па и сада, да саветује балканским државама: Југославији, Грчкој и Турској да се удруже ради заједничке одбране, сматрајући да се у заједници могу одупрети непријатељу и одбранити своју и балканску независност. Што се помоћи тиче, Енглеска очекује у најскоријем времену помоћ од Америке и да од тог контингента може изван ратни материјал да уступи Југославији.

У Москви се Гавриловић одметнуо од своје владе. Кнез му је поклатио поверење. Цинцар-Марковић га је изабрао. Ја сам познавао Гавриловића као несталоженог, нервозног, несталног, несигурног, превртљивог, бунтовног, неискреног, болесно амбициозног и магловито националног револуционара. Издао је Кнеза. Издао је Цинцар-Марквића. Они су му поклатили пуно поверење. Издао је своју владу и служио енглеску. Издао је своју владу и пактирао са завереницима за њено обарање као њен високи чиновник. Кад је полазио за Москву рекао сам да је способан приредити свако изненађење. Давидовић, чијој је странци припадао као омладинац, а с ким је доцније радио у ванпарламентарној опозицији, рекао је за Гавриловића да се треба чувати и његовог поздрава на улици!

Такав је био први југословенски посланик у Москви, кога сам ја, по службеној дужности, морао бранити пред Немцима.

Адвокат др Раденка Станковића, Војводић, причао је инж. Милошу (Миши) Антићу: „Намесници су бранили себе нападајући друге. Антић је бранио себе не нападајући никог“. То ми је Миша рекао код „Два Рибара“ 5. септембра 1959. Момир Николић, бранилац Грегорића: „Ви сте се храбро држали, ја то сваком кажем, али сте зато добили најстрожију казну“.

Енглези су еминентно политички народ. Од њих се треба учити стрпљењу, тактици, компромису и у исто време чврстости.

Неко је код Куманудија 6. августа 1961. питао, мислим Дошен, зашто су Немци први, а не Французи, преводили и у светску литературу увели српску народну поезију. Па је цитирао мишљење Дворниковића о томе, по коме је узрок тога афинитет између Немаца, који су мистици и сентиментални, као Срби. Моје мишљење је да смо ми добили културу преко њих из историјских и географских разлога. Код нас су просвету уводили и ширили Срби из Аустрије. Наши први ђаци у иностранству ишли су у Аустрију и Немачку. Тадашња немачка култура била је изграђена на принципима хуманизма, национализма, класицизма, што је било привлачно за младе генерације жељне науке и света.

Прибићевић је био до те мере увређен, да се похрватио и постао преко ноћи већи Хрват од Радића. Ишао је тако далеко да је од Срба у бившој Аустро-Угарској стварао засебан политички народ, кога је одвајао од браће Срба из Краљевине Србије. Идући тим путем, погубио је све своје политичке другове. Остао му је веран само Срђан Будисављевић, кога је сам назвао „фрајлом“.

Редак пример политичког слепила и амбиције!

Унаточ свему, Краљ Александар је био први Југословен. За време борбе идеја између Српске Владе и Југословенског Одбора, Краљ је мимо владе одржавао везе са послаником у Лондону, Јоцом Јовановићем, који је био ближи Југословенском Одбору него својој влади. Питање југословенске добровољачке војске он је решио у смислу жеље Југословенског Одбора. Питање назива нове државе, он је решио. Питање застава, он је решио. Увођење Радића у управу земље,

он је хтео. После проглашене диктатуре стално је проучавао питање аутономија. Земљу би, по личном признању, вратио на поље уставности и већ је пред смрт предузео прве кораке. Против Хрвата није био. Љубоморно је желео јаку и чврсту државну заједницу свих Срба, Хрвата и Словенаца. Краљ Александар је био утолико већи Југословен, уколико је Пашић био већи Србин!

Како је Раденко Станковић, тај жонглер, опсенар, мађионичар, успевао да обрлати многе људе? Говорио је и устима и очима. Сам ми је причао да је имао моћ хипнотизера.

Занео је Краља. У очима Богдана Гавриловића, председника Српске академије наука, био је највећи Србин из река(?) после Доситеја Обрадовића. Једног дана је, као министар просвете, посетио болесног Јована Цвијића. Цвијић је после тога рекао свом младом сараднику и пријатељу, др Милораду Драгићу, да је Станковић интересантан човек. Драгић ми је то причао 7. јануара 1966. године, на дан Православног Божића, кад сам са супругом посетио његов дом.

Не могу рећи да сам упознао ближе г. Станковића за време намесништва, јер нисам са њим много радио. Запазио сам само његову незгодну ћуд. Тек кад је доцније сам себе разголитио преда мном, а не верујем да се ма ком другом тако исповедио, тек тада сам видео да је оно што је Цвијић казао у свом уздржаном и широком изразу, било доста тачно. За Цвијића је био интересантан човек, а за мене необичан џамбас у пуном смислу те речи, укротитељ и људи и звери.

Основну школу је завршио на селу код оца, а гимназију у Новом Саду код бабе. Једног дана је као одрастао човек одржао предавање у том граду. Не верујем да је ма чије име похвалио у свом животу. Само онај који је примао све што он каже, који му није противуречио, који би му био потпуно потчињен, само би такав за њега био човек на свету.

Г. Драгић ми каже, да је приликом прославе Вука Караџића у Тршићу, др Станковић имао слабији срчани удар, пошто је и он, као Министар просвете, присуствовао тој свечаности.

Док сам био више од 4 године са њим у затвору, тужио се после сваког јела на стомак. Знао сам да је имао камен у бешици. Али је у почетку 1950. године, лежећи у самици где сам и ја био, добио јачи срчани удар од кога се није опоравио, већ, због болести пуштен на слободу, изгубио је живот у свом дому.

Треба рећи да је његова физичка конституција била јака и да је био отпоран према свакој болести. Али исто тако треба рећи да је његова зла и пакосна природа утицала на његово срце.

Кад је почетком 1932. године Краљ аутомобилом обилазио Лику, повео је на тај пут Раденка Станковића и Иву Перовића. За људски ум је допуштена претпоставка, да је он већ тада одредио ту господу за намеснике краљевске власти.

Геринг је причао у возу Кнезу да воли мирис од гераниума. То је здравац. Вероватно да је Геринг тада водио Кнеза код Хитлера, а Кнез је причао само о жераниуму. На суду ми нису веровати да ја за тај састанак нисам знао.

14. јануар 1962.

Васа Јовановић прича да је са Нинчићем 1925/26. посетио Пашића у Евиану да га обавести о раду и успеху наше делегације у Женеви на заседању Лиге Народа. Нинчић је био изабран за председника Скупштине. Јовановић је био члан наше делегације. После реферата, кад су излазили, Пашић им каже: „Ти можеш ићи, а ти остани“. Кад је Нинчић остао, Пашић додаје: „Не ти, него он, а ти иди“!

За време окупације, позвао га је немачки мајор Јагерер. Тада је на дневном реду било гоњење масона. Питао га је да ли је био члан те организације, како је постао и са каквим циљем. Јовановић му је одговорио да је крива немачка литература о масонерији, а не он што је постао масон. Кад је прочитао у немачкој литератури да је масон био Гете, да су масони били енглески краљеви и друге историјске личности, осетио је гордост и понос да и он буде у том друштву. Иначе се његов рад кретао, као и осталих чланова, у духу одбране права човека и државних интереса. Тим и таквим аргументима и одговорима, Јовановић је разоружао Немца и спасао себе затвора у који су доцније бачени многи наши масони. У тој борби против масона, генерал Милан Недић је позвао такође Јовановића на разговор. Кад му је Јовановић у дужем разговору изнео свој национални рад пре и после уласка у то друштво, Недић му је при разстанку рекао: „Ви сте пример јавног радника како треба радити“!

Нисам реаговао ниједном речи. Али сам у души био узнемирен. Слободан Јовановић ће оставити траг талентованог писца и сликара људи и догађаја из наше историје 19. и 20. века, али неће оставити траг о свом непосредном учешћу у тој историји стварањем расположења, генерација и котерија; учешћем у превратним организацијама; о свом негативном, рушилачком и подривачком раду против монархије, народне демократије и југословенске државе. Зашто није описао, ако уопште није, догађаје пре пуча, за време пуча, после пуча, у земљи и у емиграцији, које је детаљно познавао и у којима је најактивније учествовао?

Мислећи о том, пада ми на ум роман Анатола Франса: Злочин Силвестра Бонара. Учени Слободан Јовановић пуцао је на своју државу! Зашто није бацио светло својим оштрим погледом и пером, ако не као аматерски историчар, а оно као титуларни професор права, на извршен злочин против народа и државе 1941. године?!